

“See, et üks timukas (Stalin) aitas hävitada teist (Hitlerit), oleks stalinismile nagu igavese indulgentsi andnud,” nendib Jaan Tamm.

Üks kuupäev, kaks ajalugu

J a a n T a m m

Eesti Muinsuskaitse Seltsi aseesimees

Teise maailmasõja aegses ja järgnevas ajaloos on kuupäevi, mida võitjad ja kaotajad käsitlevad diametraalselt erinevalt.

Nii on 9. mai olnud aastakümneid paljude venelaste teadvuses Suure isamaasõja lõpudaatum ja võidupäev. Samas tähendab seesama 9. mai kümnetele miljonitele idaeurooplastele vaimse ja ka füüsilise okupatsiooni lõplikku kinnistumist pea pooleks sajandiks. Seevastu lääneeurooplastele on 9. mai Euroopa päev ja selle mandriosa rahumeelse koostöö algus – sel päeval esitas Prantsuse välisminister Schumann Euroopa Sõe- ja Terasekoondise põhimõtted, mis viisid Euroopa Majandusühenduse kaudu lõpuks Euroopa Liidu tekkimisele, kuhu nüüd ka Eesti kuulub. Teise maailmasõja lõppu tähistab Lääne-Euroopa aga 8. mail, mil 1945. a kirjutati Podstamis alla kolmanda Reichi kapituleerumiskirjale.

Veel üks vägagi hästi tuntud kuupäev. Jossif Stalini 22. septembri 1944. a käskkirjast Nõukogude Liidu marssalile Govorovile saab lugeda, et see kuupäev oli Tallinna “höivamise” päev. Sõna “vabastamine” tuli kasutusele alles mõni päev hiljem, kui tollane Eesti NSV Ülemnõukogu presiidiumi esimees Johannes Vares pöördus 26. septembri Rahva Hääle kaudu taasokupeeritud alade elanike poole “Tervitusega Tallinna vabastamise puhul”. Pärnu “vabastamine” 22. septembril tähendas aga suurimat kultuurigenotsiidi selle linna ajaloos, sest sel päeval tegi Nõukogude armee saksa sõjaväest tühja Pärnu peaaegu maatasa.

Peale meie enda ei taha keegi taolisest kurbadest kuupäevadest midagi kuulda, ammuigi tollase genotsiidi eest andeks paluda. Kui tegu oleks ainult endise Nõukogude Liidu õigusjärglastega, oleks asi veel kuidagi mõistetav. Aga eestlaste ja teiste baltlaste kallal toime pandud vaimsest ja füüsilisest genotsi-

idist ei taha midagi kuulda ka Lääne-Euroopa praegused valitsejad. Milles on asi? Kas tõesti ei teata kümnetest miljonitest Stalini repressiivpoliitika tagajärjel hukkunud tsiviilelanikest midagi? Või ei taheta teada? Näib, et muigavam ongi mitte teada või teha nägu, nagu poleks midagi juhtunud. Ometi on sellel ka oma “ratsionaalne” seletus. Nimelt kehtib Euroopas senini kaks ajalugu: üks võitjate, teine kaotajate oma. See, et üks timukas (Stalin) aitas hävitada teist (Hitlerit), oleks stalinismile nagu igavese indulgentsi andnud. Võitjate ajalugu ei räägi eriti midagi ka Narva, Tallinna ja Tartuga võrreldes kümneid kordi hirmsamatest Saksamaa linnade pommitamisest ega sellele eelnenud Curchilli ja Roosevelti 1943. a jaanuaris Casablanca toimunud nõupidamisest, kus võetigi vastu “vaipommitamise” doktriin, mille tagajärjeks oli ainuüksi Saksamaal üle 600 000 tsiviilelaniku hukk ja ca 6 miljoni kodu häving. Ei räägita ka miljonite saksa naiste vä-

Foto 1. Narva sadama hoonetes asus algul Saksa ja seejärel Nõukogude koonduslaager. Ei mälestustahvel ega miski muu viita siin kannatanute ülekohtusele saatusele.

gistamisest punaarmee laste poolt ega paljudest muudest tsiviilelanike vastu toime pandud kuritegudest. Kuidas saakski Lääne-Euroopas sellest praegusel hetkel rääkida? Tahavad ju kõik (kummaline, et ka mitmed “kaotajad”) nii väga osaleda 9. mai võiduparaadil Moskvas ja Vladimir Putiniga koos šampanjat juua. Taolises kontekstis pole midagi imelikku, kui Euroopa Komisjoni juht teatab kohtumisel Läti presidendiga, et tema juhitud institutsioon vaatab vaid ettepoole, mitte seljataha, olgu seljatagune nii verine kui tahes. Midagi pole “imelikku” ka Prantsuse presidendi näpuvibutamises poolakate ja baltlaste aadressil, kuna head suhted Putini Venemaaga on Euroopa “tasakaalu” huvides praegu kõige tähtsamad. Ning kuidas saakski Euroopa Parlamendis mõista süüdi kommunismi kuritegusid, kui Euroopa mitme riigi kommunistid sealsamas koos meie esindajatega istuvad.

Seoses 60 aasta möödumisega Teise maailmasõja lõpust on 2005. a Euroopas kuulutatud genotsiidi ja deporteerimiste mälestamise aastaks. Brüsseli poolelt on selleks koguni mitu rahasta-

misprojekti välja kuulutatud. Ka Eesti Muinsuskaitse Selts, kes juba teist aastakümnet peab oma prioriteediks ühiskondliku mälu kõigi tahkude kaitsmist, pöördus rahataotlusega vastavasisulise konverentsi (“1939.–1945. aasta kurtööd Eestis”) organiseerimiseks. Kahjuks oli vastus põiklevalt eitav. Soovitati uus taotlus teha ning keskenduda selles põhiliselt sakslaste poolt ja eriti juutide kallal toime pandud kuritegude meenutamisele.

Ometi sellega nõukogude võim pärast Eesti vallutamist pidevalt ju tegeleski. Juba 1951. aastal püstitati Kloogale monument, millega mälestati neid 1800 kinnipeetut, kelle hukkas kiiruga 19. septembril 1944 SD 50-meheline erikomando. Enamalt jaolt oli tegemist juutidega, keda ei jõutud Paldiski sadama kaudu evakueerida. 1960. aastatel, mil natsikurjategijate üle kohtumõistmine sai uue hoo, oli koolidel lausa kohustus hukkunute memoriaalile Kloogal pärgi viia. Väljas olid ka stendid, kus tollast õudust fikseerivad pildid olid kõigile vaadata. Seetõttu äratas mõneti imestust, et Eesti haridusminister Toivo Maimets käis veel 2005. a kevadel taolist teavet

hankimas Yad Vashemi muuseumis Iisraelis.

Ajaloohariduse nõrkuse või mäluühenduste süüks võiks ajada ka pidevalt nõutavat uue jahi algatamist natsikurjategijatele. Ometi olid ju 1961. a alguse ajalehtede esiküljed täis ülevaateid käimasolevast kohtuprotsessist Kalevi-Liiva laagri ülema abi Ralf Gerretsi ja sama laagri valvuri Jaan Viigi üle ning ka neile mõistetud surmanuhtlusest. Sama laagri ülem kapten Aleksander Laak oli aga kohtuprotsessi ennetanud ning juba aasta varem Kanadas enesetapu teinud. Tagaselja mõisteti surma ka sõjaaegne Eesti Julgeoleku politsei ülem Ain-Ervin Mere, kes on osutunud uemate uurimuste valguses KGB agendiks varjunimega Müller. Sama tüüpi tegelane olevat olnud Jaan Viik.

Vanematel lugejatel on vast meeles, et 5. aprillil 1974 algas Tallinnas järjekordne kohtuprotsess, kus inimsusevastaste kuritegude eest mõisteti surma omaaegsed Omakaitse liikmed Johannes Ojaverre, Eduard Külvi, Herman Kaljula, Ilmar Sillard ja Vladimir Merilo. Nende kaasosalised Johannes Jakob ja Alfred Kirotsk said 15-aastase vanglakaristuse.

Olgu lisatud, et nii 1961. kui ka 1974. a propagandistlikud kohtuprotsessid ei olnud suunatud mitte niivõrd natsistlike kuritegude paljastamisele, kui võrd eesti rahva enesehinnangu alandamisele. Nõukogulikud repressiivorganid ehk natsionaalbolševikud avalikustasid agarlalt eesti rahvusest kurjategijate nimesid, kuid varjasid kiivalt eesti rahva vastu toime pandud kuritegude ilmsiks tulekut. Me teame tänaseni vähe eestlaste esimese repressiivimise lainega (1940–1941) seotud laagritest Butovo ja Kommunarka sovhoosis (endine Loza mõis) Venemaal. Vähe teame ka nõukogude vangilaagritest, mis rajati Eestisse kohe pärast meie maa taasokupatsioonist. Sageli rajati nõukogude laagrid sakslaste mahajäetud kinnipidamiskohadesse Eestis. Nõukogude sõjavangilaager nr 286, mille vangid toodi Eestisse koos nõukogude sõjaveosade saabumisega, asus Tallinnas Aafrika tänavas. Esialgu pidi see mahutama 12 500 vangi, kuid 1945. a lõpuks oli seal juba 13 800 meest. Sama aasta augustis rajati Tallinnas sõjavangilaager nr 392, mille kolmas osakond asus Maardus.

Tallinnas oli ka vangilaager nr 289, mille juhtkond paiknes hoopiski Kohtla-Järvel. Kurnava töö ja viletsa toidu tõttu suri ainuüksi esimesena nimetatud vangilaagris paari esimese aastaga 658 vangi.

Alates 21. juunist 1943 moodustati Himmleri korraldusega Vaivara laagri-kompleks, mille põhieesmärk oli Kirde-Eesti põlevkivimaardlate forsseeritud eksploateerimine, et toota Saksa allveelaevade jaoks põlevkiviõli. Nõukogude võimud võtsid selle kohe pärast Eesti ala lõplikku okupeerimist üle. Narva vangilaagrid ITL-1 ja OLP-4 kujutasid endast internatsionaalseid koonduslaagreid. Aastatel 1945–1955 käis seal läbi üle 12 000 inimese. Algselt oli nende laagrite põhikontingent taasokupeeritud Lääne-Ukrainast toodud inimesed, hiljem oli vange ka teistelt aladelt – kokku Euroopa 12 riigi kodanikke. Aastail 1949–1955 viibis laagris ka hulgaliselt Eesti avaliku elu ja kultuuritegelasi. Siinsetes laagrites hukkus hinnanguliselt tuhat inimest. Narva Muinsuskaitse Seltsil eesotsas esimees Jüri Tõnissoniga on õnnestunud sellest tuhandest kindlaks teha vaid 25 isikut. Hukkunute hulgas oli aga Eesti oludes küllaltki tuntud inimesi, nagu Tallinna Tehnikumi (TTÜ eelkäija) kauaaegne direktor Herman Voldemar Reier ja arstiteadlane ning Eesti NSV Tervishoiuministeeriumi pekirurg 1946–1948 Georg-Bernhard Järvekülg. Siinses koonduslaagris suri kolonel Verner Juhan Trossi, kes oli Eesti Sõjakooli ülem 1927–1930, hiljem mitme Eesti Vabariigi sõjaväeringkonna ülem ning Teise maailmasõja aastatel koguni Moskvas paikneva Frunze sõjaväeakadeemia õppejõud. Kergemini, st vaid vangistusega pääsesid luuletaja Artur Alliksaar, ajakirjanik Tõnis Braks, pianist Eugen Kelder, minister Karl Kornel, diplomaat Ferdinand Kull, kirjandusloolane Oskar Kuningas, kirjanik Elar Kuus, publitsist Bernhard Linde, keemik Jaan Maramaa, koolitegelane Ada Oengo-Juhandi, näitleja ja teatrijuht Raivo Opsola, raamatuteadlane Friedrich Puksoo, ballettmeister Artur Talvik, helilooja Riho Päts, filoloog Aleksander Tiitsma, helilooja Tuudur Vettiik, minister kolonel Gustav Viard jt.

Nõukogude koonduslaagrite tava kohaselt maeti ka Narvas hukkunud anonüümselt. Nende haudasid tähistasid vaid vaiad lauatükikestest tahvlitega,

Foto 2. Narva laagris hukkunud maeti Nõukogude koonduslaagrite tava kohaselt anonüümselt. Nende haudasid tähistasid vaid vaiad lauatükikestest tahvlitega, millel oli šifreeritud tekst. 1953. aasta foto.

millel oli šifreeritud tekst. Needki tähised hävisid mõne aasta jooksul, mis veelgi süvendas hilisemat salastatust. Omas-tele oli hukkunute matmiskoha teatamine keelatud, rääkimata ümbermatmise võimalusest. Narva Aleksandri koguduse kalmistul on vangilaagris hukkunute matmispaik. Narva Muinsuskaitse Seltsi liikmetele on selle asukoht teada, kuid hukkunute mälestamine mingilgi väärikal moel käib neile kui ühiskondlikule organisatsioonile üle jõu.

Kohalik juudi kogukond on nõudnud USA saatkonna abiga häälekalt eestlastelt holokausti päeva tähistamist ja Vabariigi Valitsus on sellega kaasa läinud. Samas ei hooli meie valitsus punanatside ohvriks langenute mälestuse tähistamisest, ehkki punakuriteod ületasid oma ulatuselt holokausti käigus kordasaadetut. Narvas on endiselt alles punakommunaaridest timukate Daumani- ja Tiimani-nimelised tänavad. (Nimevahetus olevat liiga kulukas.) Narva ajaloolisse puhkekohta Pimeaeda püstitatakse 2. Viljandi kommunistliku kütipolgu langenud võitlejate mälestusmärk, ehkki see polk võitles Vabadussõjas relvaga Eesti Vabariigi vastu ja tegelikult on nad

maetud vanade kalmistute kompleksi. Selles olukorras oleks palju tahta, et Narva tänased linnavõimud, keda iseloomustab tugev sovetireliktide nostalgia, võtaks midagi ette punaohvrite mälestuse inimväärseks tähistamiseks kunagiste koonduslaagrite hoonete seintel praeguses Narva sadamas (foto 1) või Narva koonduslaagris hukkunute võsastunud matmispaiga kordategemiseks (foto 2).

Narva Muinsuskaitse Seltsi, Narva Aleksandri koguduse, Narva Eesti Seltsi, Narva Ukraina Kaasmaalaskonna ja Narva Eesti Gümnaasiumi eestlastest õpetajad nõuavad oma pöördumises Eesti avalikkuse ja valitsusasutuste poole, et Eesti Vabariigi suuruselt kolmandas linnas toimuv "ajalooparan-damine" ei jäta Eesti avalikkust ükskõikseks. Veelgi vähem tohiksid sellega aga leppida rahvastikuminister Paul-Eerik Rummo juhitava lähiajaloo "õigeks-väänamise" komisjoni liikmed.